

Történeti korpuszvizsgálat a hangrendi illeszkedés köréből*

1. A hangrendi illeszkedés szakirodalma meglehetősen gazdag. Itt és most még vázlatos áttekintésére sem vállalkozom. Annyit mégis meg kell említenem, hogy ez a kérdéskör a tipológiában, a fonológiában és a morfológiában, valamint a nyelv művelésben kapott megkülönböztetett figyelmet. Más területen is sor került azonban az elemzésére, például a gyermeknyelvben (Gósy 1992). A nyelvtörténeti megközelítéssel kapcsolatban pedig azt érdemes kiemelni, hogy nem a mostani az első ilyen korpuszvizsgálat ezen a téren. Több mint ötven évvel ezelőtt – akkor még természetesen hagyományos cédlulázásra alapozva, de az úgynevezett hagyományos nyelvészekben is túltelendő adatgyűjtéssel – Szépe György volt az, aki diakrón korpuszvizsgálatot végzett a hangrendi illeszkedés tárgyában (Szépe 1958). A szerző nagy tiszteletet érdemel a feldolgozott anyag hatalmas mennyiségeért és változatos összetételéért, a tanulmány elméleti igényességéért, a benne található tömör, de tartalmas tudománytörténeti szemléért, nem is beszélve a konkrét eredmények sokaságáról. Kár, hogy a tanulmánygyűjtemény terjedelmi korlátai miatt ezeket az eredményeket Szépe csak szelektálva adhatta közre. Ezt a figyelmes és telhetetlen olvasó észreveszi, mégis megértéssel fogadja. A kényszerűen szelektív adatközlésre, a néhol csak ízelítőül közreadott statisztikákra tekintettel azonban úgy döntöttem, hogy Szépe eredményeit a saját korpuszvizsgálatommal való összevetésre a mostani elemzésemben nem használom fel.

Az illeszkedés szabályainak és a hozzájuk kötődő típusoknak a részletezése helyett csupán egy összefoglaló táblázatot mutatok be, amelyet Nádasdy Ádám és Siptár Péter kézikönyvfejezete (1994) alapján készítettem. A csoportosítás lényegén és a terminológián nem változtattam, mindössze néhány technikai és a szemléltetést szolgáló módosítást hajtottam végre.

Magyarázatul talán nem felesleges hozzáfűzni a táblázathoz, hogy harmonikusnak egyfelől a veláris, másfelől a labiális palatális magánhangzókat nevezzük, semlegesnek pedig az illabiális palatálisokat (beleértve az *ë*-t is azoknál, akiknek a fonémarendszerében megvan). A semlegességet tekintve *i, í > é > e* sor állítható fel, vagyis az *e* a legkevésbé semleges, ez áll a legközelebb a „valódi” palatálisokhoz. (Papp Ferenc szerint – 1975: 171–2 – az *ë* a semlegességi sorban az *é* és az *e* között helyezhető el.) – Illeszkedés természetesen csak akkor történik, ha a toldaléknak van veláris és palatális változata is: például az *-ig* vagy az *-ért* nem illeszkedik. Az összetett szavak (eltekintve az *izeg-mozog, gízgaz* típusú ikerszók valódi, illetőleg részleges kivételétől) az utótagjuk szerint vesznek fel veláris vagy palatális toldalékot. (Az elhomályosult összetételekről az egyes lexémák vizsgálatakor esik majd szó.)

Szeretnék még egy kiegészítést tenni a szakirodalom alapján, részletes hivatkozás helyett csupán egy korábbi cikkemet idézve: „Bár az illeszkedést természetesen főleg a tő magánhangzóinak minősége, száma és sorrendje határozza meg, szerepet játszanak vagy játszhatnak benne más tényezők is: a toldalék fajtája; a kontextus; a lexéma eredete, meghonosodásának ideje és mértéke, nyelvrétegbeli helye stb.” (Horváth 1997b: 459).

*Előadásként elhangzott az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2011. június 9-én.

**1. táblázat. Hangrendi illeszkedési típusok
(Nádasdy–Siptár 1994: 109–10 nyomán)**

Tő	Toldalékolás		
	veláris	ingadozó	palatális
I. A. Egyszerű harmonikus	<i>ház-hoz,</i> <i>város-ba</i>		<i>tűz-be,</i> <i>tükör-ből</i>
I. B. Komplex harmonikus	<i>nüansz-nak</i>		<i>sofőr-től</i>
– Vegyes diszharmonikus			<i>kódex-ben,</i> <i>oxigén-re</i>
– Vegyes ingadozó		<i>dzsungel-ben,</i> <i>konkrét-en,</i> <i>analízis-re</i> (→)	
II. A. Egyszerű semleges		[<i>férfi-nak/-nek</i> (←/→)]	<i>víz-ből,</i> <i>szegény-ek</i>
– Antiharmonikus	<i>híd-nak,</i> <i>cél-től</i>	[(<i>←</i>) <i>férfi-ak</i>]	
II. B. Komplex semleges	<i>papír-ből,</i> <i>kordé-val</i>		<i>üveg-be</i>
– Vegyes ingadozó		(←) <i>dzsungel-ban,</i> <i>konkrét-an,</i> <i>analízis-ra</i>	

2. A mostani tanulmányommal olyan témához térek vissza, amellyel az 1990-es években három írásomban foglalkoztam (Horváth 1997a, 1997b, 1998). Az akkori elemzéseim tesztvizsgálatokon alapultak. Adatközlőimet arra kértem, hogy a mondatokban alapalakban megadott tesztszavakat egészítsék ki a mondatot teljessé, értelmessé tevő toldalékkal. (Hasonló, az enyéimnél korábbi toldalékolási vizsgálatként vö.: Kontra–Ringen 1986, Kontra–Ringen–Stemberger 1989, Laczkó 1991, Gósy 1992; régebbi kérdőíves vizsgálatként vö. még G. Varga 1968: 244–6.)

Az említett felméréseim közül a középsőhöz (Horváth 1997b) kapcsolódik szorosan, kontrollként és kiegészítésként is a történeti korpuszelemzés. Az akkori tesztvizsgálatban budapesti és nyíregyházi diákok vettek részt több korosztály képviselőiben az általános iskola felső tagozatától a felsőoktatásig. Most csak annak az adatközlői csoportnak az eredményével foglalkozom, amelyet akkor is alapmintának tekintettem: a budapesti egyetemistákéval. Magyar szakos hallgatókról lévén szó aligha meglepő a nemek aránya: 60 lány és 16 fiú vett részt a kísérletben (18 és 26 év közöttiek).

Az 50 tesztszót a Nyelvművelő kézikönyv magánhangzó-illeszkedési szócikke (Elekfi 1985) alapján választottam ki: természetesen a vegyes hangrendűeket részesítettem előnyben; közülük is főleg azokat, amelyeknek a toldalékolása elvileg (kisebb-nagyobb mértékben) ingadozhat. Az egyetemisták megoldásainak összegzése után a szavakat a teszteredmény szerint skálaszerű táblázatba rendeztem. A skála aljára a kizárólag velárisan, a tetejére pedig a csakis palatálisban toldalékoló szavak kerültek. A táblázatot kiegészítettem a Nyelvművelő kézikönyv (= NymKk.), a Magyar ragozási szótár (= RagSz.), valamint a Nyelvművelő kézisztár (= NymKsz.) szimbólumokba sűrített állásfoglalásaival, illetőleg információival (Horváth 1997b: 464). Elemzésemben az egyetemisták teszteredményét összevettem a kézikönyv, illetőleg a szótárak véleményével (Horváth 1997b: 462–70).

Mostani írásomban a régi táblázatot a könnyebb olvashatóság kedvéért kétféle bontva mutatom be, a szavak skálaszerű elhelyezését viszont megtartom. A 2. táblázatba a tesztben veláris többséggel,

a 3.-ba pedig a palatális többséggel toldalékolt szavak kerülnek. A táblázatokban az egyes szavak mellett feltüntettem azt a toldalékpárt is, amelynek a tagjai közötti választásra a teszt összeállításakor számítottam. (A tesztmondatokat l. Horváth 1997b: 459–60). A kézikönyvek, szótárak sorát pedig kiegészíttem az Osiris Kiadó helyesírási kötetével (= OH.), Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila munkájával, mivel az a szójegyzékében feltüntetett alakokkal szintén állást foglal a toldalékok illeszkedésének ügyében. (Mártonfi Attila szíves szóbeli közléséből tudom, hogy ehhez a szerzőpáros elektronikus korpuszok – Magyar nemzeti szövegtár, Google – gyakorisági adatait is felhasználta.) – A táblázatokban a könyvek véleményének közvetítésében a „V” a veláris, a „P” a palatális, a „V/P” pedig az ingadozó toldalékolást jelképezi. Kerek zárójelben a mellékváltozat áll. A felkiáltójelek a variánsok valamilyen szempontból kiemelt szerepére, a kérdőjel és a szögletes zárójel pedig az információ közvetetésére hívja fel a figyelmet. (A részleteket l. Horváth 1997b: 463–8). – A *dózsé*, *Heine*, *Tampere* tesztszavakat toldalékolási tövükre tekintettel most is *dózsé*-, *Heiné*-, *Tamperé*-formában szerepeltetem.

**2. táblázat. A skála alsó szakasza
(Horváth 1997b: 464 nyomán)**

Szó(alak)	Toldalék	%		NymKk.	RagSz.	NymKsz.	OH.
		veláris	palatális				
<i>pantomim</i>	-os/-es	55,26	44,74	V	V	V (P)	V/P!
<i>szamojéd</i>	-ok/-ek	57,89	42,11	V!/P	V/P!	–	V/P
<i>norvég</i>	-ul/-ül	68,42	31,58	V!/P	V (P!)	V (P)	V/P
<i>Honvéd</i>	-ot/-et	68,42	31,58	V	–	V (P)	V
<i>Kalmárné</i>	-nak/-nek	71,05	28,95	V	–	[V?]	–
<i>Athén</i>	-ba/-be	71,05	28,95	V	–	–	V
<i>athéni</i>	-ak/-ek	72,37	27,63	V	–	–	–
<i>argentín</i>	-vá/-vé	77,63	22,37	V/P!	V/P	–	V!/P
<i>dózsé</i>	-nak/-nek	79,45	20,55	V	V	–	V
<i>balett</i>	-ozik/-ezik	80,26	19,74	V/P	V!/P!	V!/P	V!/P!
<i>bohém</i>	-tól/-től	81,58	18,42	V!/P	P (V)	–	P
<i>Karinty</i>	-ról/-ről	85,53	14,47	V	–	–	V
<i>Sík</i>	-nak/-nek	90,67	9,33	P	[V?]	[V?]	[V?]
<i>klarinét</i>	-ozik/-ezik	94,78	5,26	V	V	–	V
<i>kabaré</i>	-val/-vel	98,68	1,32	V	V	–	V
<i>vegetatív</i>	-nak/-nek	100,00	–	V!/P	V	–	V
<i>pocsék</i>	-ul/-ül	100,00	–	V	V	–	V
<i>negatív</i>	-abb/-ebb	100,00	–	V (P)	V (P)	V (?)	V
<i>konkrét</i>	-an/-en	100,00	–	V!/P	V/P	V!/P	V
<i>karalábé</i>	-nál/-nél	100,00	–	V	V	–	V
<i>hamar</i>	-abb/-ébb (!)	100,00	–	V (P)	V (P)	V (P)	V

A kézikönyvek, szótárak véleményének szimbólumba sűrítése nem mindig volt könnyű. A NymKk. és a NymKsz. esetében (ott, ahol lehetett) mind az összefoglaló magánhangzó-illeszkedési szócikket, mind az egyes szavak saját szócikkét figyelembe vettem. A RagSz. és az OH. esetében pedig az adott címszavak szócikkei, illetőleg a szójegyzékbe felvett formák voltak az irányadók. – Ellenőrzésül átnéztem a NymKsz. második, javított és bővített kiadását is (= NymKsz.²), a szempontomból azonban nem találtam különbséget az első kiadáshoz képest.

A teszteredmények értékelésekor természetesen beleütköztem az örök kérdésbe: vajon az adatközlők mesterséges, kísérleti helyzetben (amolyan „vizsgaszituációban”) produkált megoldásai

mennyire felelnek meg a spontán, mindennapi nyelvhasználatuknak? (Vö. még ehhez Horváth 1998.) Már akkor is jeleztem, hogy a hangrendi illeszkedésre nézve a „nyelvhasználatról igazán hiteles képet [...] véleményem szerint csak igen nagy terjedelmű, sokféle műfajt képviselő beszélt és írott nyelvi korpusz adhatja” (Horváth 1997b: 473). Előtte utaltam azonban az ezzel kapcsolatos nehézségre is, a teszt módszer választását indokolva: „Érdemes [...] figyelembe venni Papp Ferenc adatát [1975: 185]: az ÉrtSz. alapján feldolgozott 35 ezres főnévkészletnek mindössze 0,5%-a ingadozott a hangrendi illeszkedésben. Ez arra mutat, hogy az ingadozó toldalékolású lexémák viselkedéséről csak igen nagy korpusz szolgálhatna elég információval, így inkább a kérdőíves felmérés útját választottam” (Horváth 1997b: 459). – Ezt a nehézséget látva egyre halogattam a korpuszvizsgálatot. Ugyanakkor azóta is úgy érzem, hogy szükség volna rá, és nem szűnt meg bennem a kíváncsiság. Ha sok év elteltével is, most vállalkoztam a feladatra.

**3. táblázat. A skála felső szakasza
(Horváth 1997b: 464 nyomán)**

Szó(alak)	Toldalék	%		NymKk.	RagSz.	NymKsz.	OH.
		veláris	palatális				
<i>barométer</i>	<i>-nak/-nek</i>	–	100,00	P	P	–	–
<i>bukfenc</i>	<i>-ra/-re</i>	–	100,00	P	P	–	P
<i>kosztüm</i>	<i>-os/-ös</i>	–	100,00	P	P	–	P
<i>október</i>	<i>-ban/-ben</i>	–	100,00	P (V)	P	–	P
<i>parlament</i>	<i>-ja/-je</i>	–	100,00	P	P	–	P
<i>parlament</i>	<i>-ra/-re</i>	–	100,00	P	P	–	–
<i>Turgenyev</i>	<i>-ról/-ről</i>	1,32	98,68	P	–	–	P
<i>Tamperé-</i>	<i>-ba/-be</i>	1,33	98,67	V!/P	–	–	P
<i>Heiné-</i>	<i>-ról/-ről</i>	2,63	97,37	P (V)	–	–	P
<i>mágnes</i>	<i>-hoz/-hez</i>	2,63	97,37	P	P	–	P
<i>hidrogén</i>	<i>-vá/-vé</i>	5,26	94,74	V!/P!	V/P	P (V)	P
<i>József</i>	<i>-ból/-ből</i>	5,41	94,59	P	–	–	P
<i>kráter</i>	<i>-hoz/-hez</i>	7,89	92,11	P (V)	P (V)	–	P
<i>Ábel</i>	<i>-tól/-től</i>	9,21	90,79	P (V)	–	–	P
<i>Mannheim</i>	<i>-on/-en</i>	9,21	90,79	V/P	–	–	–
<i>oxigén</i>	<i>-hoz/-hez</i>	9,21	90,79	P (V)	P (V)	P (V)	P
<i>Szaloniki</i>	<i>-ból/-ből</i>	10,53	89,47	V	–	–	P
<i>szuterén</i>	<i>-ban/-ben</i>	10,67	89,33	P (V)	P (V)	V/P	P
<i>viksz</i>	<i>-ol/-el (!)</i>	20,00	80,00	P (V)	P (V)	P (V)	P
<i>kolibri</i>	<i>-ja/-je</i>	21,05	78,95	V!/P	V/P	–	P
<i>hokedli</i>	<i>-val/-vel</i>	23,68	76,32	V/P	V/P	V/P	V/P
<i>farmer</i>	<i>-od/-ed</i>	38,16	61,84	P (V)	P (V)	V!/P	P
<i>férfi</i>	<i>-nak/-nek</i>	38,16	61,84	V!/P	V (P)	V!/P	V
<i>Noémi</i>	<i>-nál/-nél</i>	38,16	61,84	V!/P	–	–	P (V)
<i>Ábelé</i>	<i>-nál/-nél</i>	38,67	61,33	[P?]	–	–	–
<i>Ábelék</i>	<i>-on/-en</i>	40,00	60,00	P	–	–	–
<i>fofel</i>	<i>-od/-ed</i>	44,74	55,26	V/P	P (V)	V!/P	V/P!
<i>Ofofért</i>	<i>-val/-vel</i>	44,74	55,26	V/P	–	–	V/P!
<i>honvéd</i>	<i>-ot/-et</i>	48,68	51,32	P (V)	P	P (V)	P (V)

A történeti korpuszvizsgálattal az egyik célom az volt, hogy megfigyeljem az egyes tesztszavakkal kapcsolatos illeszkedés diakrón változását, és összevessem azt a teszteredménnyel, továbbá a kézikönyvek, szótárak ajánlásaival, illetőleg információival. A másik cél pedig annak a megállapítása

volt, megfigyelhető-e valamilyen általános változási tendencia a hangrendi illeszkedésben. A szakirodalom alapján (például: Deme 1954, 1961: 98; Szépe 1958: 110, 128; Papp 1975: 182; Horváth 1997b: 472) ez a tendencia a palatális toldalékolás térhódítása lehetne.

A vizsgált történeti korpusz egyik összetevője A magyar nyelv nagyszótárának (vö. Nszt.) a legfontosabb, elektronikus adatbázisa: a Magyar történeti szövegtár (= MTSz.); időbeli határai: 1772–2000. A másik pedig a Magyar Hírlap (= MH.) CD-jének az 1994 és 2000 közötti anyaga. A szövegtár elérhetőségét és a CD bibliográfiai adatait cikkem végén, a szakirodalom jegyzéke előtt adom meg. (Az ott szereplő további két forrást csak egy-egy szóval kapcsolatban használtam fel.)

A Nyelvtudományi Intézetben készülő Nagyszótár keresőprogramjának segítségével felkutatam a korpuszban a korábbi vizsgálatom (Horváth 1997b) 50 tesztszavának a hangrendi illeszkedés szempontjából értékelhető adatait. (Mindet, tehát nem csupán a tesztben vizsgált toldalékpárt képviselőket.) Törekedtem arra, hogy lehetőleg ne legyenek olyan releváns formák, amelyek pusztán írásmódjuk miatt kirekednek ebből a körből. – Kizártam viszont azokat a formákat, amelyek ugyan (kisebb-nagyobb fenntartásokkal) felfoghatók a tesztszó alakváltozatának, de magánhangzó-struktúrájuk biztosan és lényegesen eltér amazétól, és így toldalékolásuk is más feltételekkel és más módon alakul; például: *Athenae*, *hydrogenium*, *oxygenium*, *norvégus*, *fofőj*, *férőfő* stb.

Az MTSz. képviselte kort a diakrón különbségek, változások megállapításához szakaszokra bontottam. Az első szakasz a 18. század vége lett (1772–1800). Utána a 19. és a 20. századot négy-négy egyenlő részre, azaz negyedekre osztottam. Az egyes szakaszokon belül megszámláltam a tesztszavak veláris, illetőleg palatális toldalékolású adatait. Ugyanezt tettem az MH. anyagában.

3. A statisztika elkészültével a szavakat aszerint csoportosítottam, milyen a korpusz diakrón képe, és milyen a viszonya a teszteredményhez. Az arányokat tekintve erős ingadozásról a 40 és 60% közötti tartományban (vö. Horváth 1997b: 463) beszélünk; (egyszerű) többségről a 60 és 75% közötti részesedés esetén; nagy fölényről, nagy többségről pedig akkor, ha az egyik illeszkedési irány részesedése 75% feletti. Külön kiemelem az egyik vagy másik irány kizárólagos előfordulását.

Néhány különleges eset megemlézése után a **típusokat** a skála széleitől befelé lépegetve, azaz a kizárólagosságtól az erős ingadozás felé haladva tárgyalom. Helykímélés céljából a korpusz számadatainak diakrón sorát csak ott mutatom be, ahol ez a mondandóm követéséhez szükséges. Az egyes szakaszokon belül az összeadásjel előtt a veláris toldalékú, utána pedig a palatális toldalékú adatok száma áll. Ha a számadatokon kívül vagy helyettük egy-két példát is hozok, szövegtári forrásukra némi egyszerűsítéssel hivatkozom, a pontos leelőhelyet az MTSz. tartalmazza.

A típusok szemlélésében nem utalok folyton vissza az előző cikkemre, jóllehet az egyes tesztszavak eredményének értékelése (ahol lehet, mások teszteredményeinek említésével) és az összehasonlítás a három könyvvel (NymKk., RagSz., NymKsz.) természetesen már ott is megtalálható (Horváth 1997b: 465–8). Az is természetes, hogy a szemle követéséhez szükség van mostani cikkem 2. és 3. táblázatára.

3.1. Adathiány. – A tesztszavak közül kettőnek a korpuszban nincs az illeszkedés szempontjából értékelhető adata. Ez a *Kalmárné* asszonynev és a *Sík* családnév. Különösen az utóbbival kapcsolatban lett volna érdekes, sőt akár perdöntő a korpusz vallomása. A NymKk. szerint ugyanis ez a családnév a *sík* közzszóval ellentétben palatális toldalékolású (Elekfi 1985: 82), míg a teszteredmény a veláris toldalékolás hatalmas fölényével a közzszó mintájának a követése mellett tanúskodik. A másik három könyv nem foglal állást: hallgatásuk (közvetve) az utóbbi véleményt támogatja.

3.2. Két különleges eset. – A tesztben (más-más okból) „kakukktójásként” szerepelt a *hamar* és a *viksz*.

A *hamar* a középfoka miatt került a tesztbe. Ezzel kapcsolatban nem klasszikus illeszkedési ingadozásról van szó, hiszen azt az alapszó veláris hangrendje nem tenné lehetővé, hanem arról, hogy az alapfokú forma hangrendjéhez illő *hamarabb* ~ *hamaróbb* mellett a középfoknak *hamarébb* változata is van. – G. Varga Györgyi (szociológiai heterogén adatközlői csoportot vizsgálva) azt

tapasztalta, hogy szóbeli kikérdezéskor a válaszadók 77%-a választotta a *hamarabb*, 20%-uk a *hamarább*, 3%-uk pedig a *hamarébb* variánst; írásban pedig nyolcan a *hamarabb*, ketten a *hamarább* mellett döntöttek (G. Varga 1968: 52, 102, 228). Az én adatközlőim majdnem mindegyikének *hamarabb* szerepelt a tesztlapján, csak egy fiúnál találtam *hamarább* megoldást (ezért mertem a táblázatban ezt a kétféle formát összevonni). Mindezzel lényegében összhangban van az is, hogy a NymKk., a RagSz. és a NymKsz. a *hamarébb* alakot mellékvariánsként veszi fel, és az is, hogy az OH. csak a *hamarabb* ~ *hamarább* váltakozást tünteti fel.

A korpusz szakaszokra bontott adatsora látványos diakrón fordulatról tanúskodik (a törtvonal előtt a *hamarabb*, utána a *hamarább* adatszámja áll): 18.: 7/92 + 94 || 19/1.: 2/63 + 29 | 19/2.: 10/67 + 23 | 19/3.: 28/55 + 8 | 19/4.: 29/25 + 1 || 20/1.: 43/36 + 5 | 20/2.: 75/56 + 6 | 20/3.: 90/43 + 2 | 20/4.: 76/25 + 7 || MH.: 1262/39 + 2. – Érdekes megfigyelni, hogyan válik fokozatosan a *hamarabb* a 18. századi statisztából kétségtelen főszereplővé, és ennek következtében hogyan, mikor és mennyit veszít a súlyából a két másik változat. Nem hiszem, hogy eddig sokak számára lett volna ismert ez a folyamat. Végkifejlete szinte tökéletesen hitelesíti a vele kortárs teszteredményt.

A *viksz* esete azért különleges, mert a tesztben nem magát a főnevet, hanem a *vikszol/vikszel* kettősséget vizsgáltam. (Az EWÜng. szerint az ige ugyanúgy jövevény az ausztriai németből, mint maga a főnév, bár részben talán magyar szóképzéssel is számolhatunk.) A teszteredmény alátámasztotta a könyvek véleményét, a *vikszol* igeforma mellékvariáns voltát. (Ezt az alakot az OH. fel sem veszi.) – A korpuszban nincs elegendő adat sem a diakrón, sem a szinkrón kép kialakításához. Az mégis meglepő, hogy a hírlapi CD anyagában a *vikszol* van többségben (4 + 2).

3.3. A tesztben is, a korpuszban is kizárólag veláris. – Ilyen a *karalábé*, a *pocsék* és a *vegetatív*. Közülük az utolsónak csupán egyetlen értékelhető adata van: *vegetatíván* (MH. 1997. máj. 22. 8).

3.4. A tesztben is, a korpuszban is kizárólag palatális. – Akárcsak az előző típus, ez sem okoz meglepetést. A következő szavak tartoznak ide: *kosztüm*, *barométer*, *bukfenc*, *parlament*, *parlamententer*.

3.5. A tesztben kizárólag veláris, a korpuszban (némi) diakrón változás. – A *negatív* és *konkrét* szavakat soroltam ide.

A *negatív* esetében a NymKk. és a RagSz. ritka mellékváltozatként jelzi a palatális toldalékolást, az OH. még úgy sem. A NymKsz. rovatában a zárójeles kérdőjel arra utal, hogy a szótárból csak a *negatív* főnév illeszkedését ismerjük meg, szemben a tesztbeli középfokú melléknévvel.

A 19. századi korpuszban a *negatív* 3 adatából 2 palatális toldalékú. A 20. század második negyedében némi ingadozás látható veláris többséggel. Utána a korpuszban (beleértve a sajtónyelvit is) mindig veláris a toldalékolás. – A 19. századi minimális adatszámra gondolva könnyen lehet, hogy itt valójában nem is zajlott le diakrón változás.

A *konkrét* toldalékolásában a RagSz. ingadozást állapít meg; a NymKk. és a NymKsz. ugyanígy, a veláris változat ajánlásával. Az OH. csak a veláris megoldást tünteti fel. A teszteredmény tehát az utóbbi állásfoglalásnak felel meg.

A korpuszbeli adatsor a következő: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: – | 19/3.: – | 19/4.: 0 + 3 || 20/1.: 2 + 4 | 20/2.: 23 + 19 | 20/3.: 109 + 19 | 20/4.: 120 + 7 || MH.: 1228 + 11. – A viszonylag korai adatok csekély száma miatt nehéz volna megmondani, hogy valódi fordulatot látunk-e, de a diakrón változás, a palatális toldalékolás háttérbe szorulása kétségtelen, noha a teszteredménybeli teljes eltűnés itt nem következik be.

3.6. A tesztben kizárólag palatális, a korpuszban is majdnem. – Az *október* csak abban különbözik a 3.4. pontban felsorolt társaitól, hogy a 19. század derekán felbukkan egy velárisan ragozott formája is, *octoberban* írásmóddal (1847: Peregriny Elek Természettörténetéből). Egyébként a NymKk. is jelzi a tájnyelvi színezetű illeszkedési mellékvariáns meglétét.

3.7. A tesztben nagy többséggel, a korpuszban pedig kizárólag veláris. – Ez a *Karinthy* családnév toldalékolására érvényes.

3.8. A tesztben nagy többséggel, a korpuszban pedig kizárólag palatális. – Ilyen a *József*, *Turgenyev* és *Tampere* (*Tamperé-*) tulajdonneveknek, valamint a *mágnes* és a *kráter* közneveknek a toldalékolása. Az azonos viselkedés persze nem jelenti azt, hogy ezeknek a szavaknak a reprezentáltsága is feltétlenül hasonló: például a szórványosan adatolt *Turgenyev* névvel szemben a *József* keresztnevet rengeteg példa képviseli.

3.9. A tesztben nagy veláris többség, ezt a korpusz lényegében alátámasztja. – Azért csupán „lényegében”, mert az ide sorolt *dózse* (*dózsé-*) és *argentín* kevés adattal rendelkezik. (Bár az utóbbira ez csak az MTSz.-t tekintve igaz.) Meggyőzőbb érv a besorolásuk mellett, hogy az előbbire palatális raggal csak két példa van, az *argentín* 99 veláris toldalékú adatával szemben pedig egyetlen palatális sem áll a hírlapi CD-n.

3.10. A tesztben nagy többséggel veláris, a korpuszban némi diakrón változás. – A *kabaré* és a *klarinét* toldalékolását soroltam ide, mindkettőét fenntartással.

A *kabaré* a 19. század harmadik negyedében jelentkezik először, három palatálisan toldalékolott adattal. A korpusz 20. századi részében viszont majdnem kizárólagos a veláris végződés használata. Ebben igazi diakrón fordulatot láthatnánk; csakhogy a 19. századi adatok *cabaret* vagy *cabaret* írásúak, és a 20. század eleji két palatális példa is *cabaretekben*, illetőleg *cabarettet* formájú. Valószínű, hogy ezeknek az ejtémódja gyakran, sőt talán akár mindig eltért a *kabaré* főváltozatétól, így a toldalékolás különbségét az *e* és az *é* szembenállása megmagyarázza.

A *klarinét* esetében csak annyiban beszélnek diakrón változásról, hogy a 19. században felbukkan egy palatálisan toldalékolt korpuszadat, a 20. századból viszont nincs ilyen. Ez persze könnyen lehet egyszerű véletlen is. Egyébként elgondolkoztató, hogy az említett adat *klarinetjeik* formájú (1844: Pákh Albert egyik humoros életképéből), így lehetséges, hogy *e*-s variáns toldalékolásával van dolgunk, mint a *cabaret(t)* esetében. – Más szempontból az is megérdemli a kiemelést, hogy az MH. anyagában 97 veláris toldalékú formával szemben egyetlen palatális sincsen.

3.11. A tesztben nagy veláris fölény, ennek a korpusz (részben) ellentmond. – Ezt tapasztalhatjuk a *bohém* és a *balett* esetében.

A tesztvizsgálatban az egyetemisták több mint 80%-a a *bohém* veláris toldalékolását választotta. Nincs kizárva, hogy az arányt a *-tól/-től* rag is befolyásolta, bár ezzel kapcsolatban vegyesek a tapasztalataim (vö.: Horváth 1997a: 152–3, 1998: 347). A kézikönyvekkel összehasonlítva mindenesetre meglepő az eredmény: a NymKk. ingadozást jelez (igaz, a mély toldalékolást ajánlva), a RagSz. ennél tovább menve a palatális toldalékolást rögzíti fővariánsként, az OH. pedig a velárisat meg sem említi.

Az MTSz. anyagában a *bohém* a 20. században jelentkezik, mindvégig a palatális toldalékok (nagy) fölényével. A hírlapi CD-n viszont az adatszám 19 + 19, azaz egyenlő. Mivel az egyetemisták teszteredményéhez az utóbbi áll közelebb, számolhatunk azzal, hogy a megoszlás műfaji természetű.

A *balett* toldalékolása a NymKk. szerint ingadozik. A veláris változatot ajánlva ugyanezt vallja a NymKsz. A RagSz. és az OH. is megállapítja az ingadozást, de a szó ragozását tekintve a palatális illeszkedést preferálják, a tesztbeli *-ozik/-ezik* képzős származékkal kapcsolatban viszont a velárisat.

Maga a teszteredmény igazolja az utóbbi véleményt. A korpusz szintén: a *balett* mindvégig inkább palatális toldalékokat kap, sőt az MH. anyagában elsöprő az ilyen formák fölénye: 18.: 1 + 1 || 19/1.: – | 19/2.: 0 + 1 | 19/3.: 1 + 2 | 19/4.: 0 + 4 || 20/1.: 0 + 3 | 20/2.: 2 + 9 | 20/3.: 3 + 11 | 20/4.: 3 + 11 || MH.: 39 + 273. A származékigében azonban a veláris változatnak van többsége: 18.: – || 19.: – || 20/1.: – | 20/2.: – | 20/3.: – | 20/4.: 1 + 0 || MH.: 12 + 2. Erre a szóra nézve tehát a toldalék fajtájának valóban van jelentősége az illeszkedésben.

3.12. A tesztben nagy palatális fölény, ezt a korpusz (lényegében) alátámasztja. – Az *oxigén*, *hidrogén*, *szuterén*, *Szaloniki* szavakat soroltam ide.

Az elsőt nem sok választja el a 3.8. típustól. Az MTSz. adatai a 20. század elejétől jelentkeznek, mindvégig csakis palatális toldalékkal. Az MH. anyagában 3 + 79 az *oxigén* adatszám.

A másodikkal kapcsolatban a kézikönyvek, szótárak véleményét a korábbi cikkemben így foglaltam össze: „A *hidrogén* végződéseinek problémája a NymKk. szerint meglehetősen bonyolult. Forrásunk – nyilván a magánhangzók sorrendjére tekintettel – a mély toldalékolást tartja helyesebbnek. Ugyanakkor megjegyzi: az *oxigén* hatására, továbbá azért, mert az önállóan is élő *gén* elem miatt a nyelvérzék a *hidrogén*-t akár összetett szónak is felfoghatja (így végződéseit az utótaghoz igazíthatja), igen gyakori a magas toldalékolás is. A RagSz. ingadozó illeszkedést mutat be, a NymKsz. pedig úgy ítéli meg, hogy a magas hangú változatok kezdik kiszorítani a mélyeket” (Horváth 1997b: 468). Az OH. még tovább is lép, mint a NymKsz., hiszen már csak a palatális változat jelenik meg benne. A teszteredmény a NymKsz. álláspontját erősíti meg.

Az MTSz. anyagában a toldalékolt formák a 20. század második negyedétől kezdve jelentkeznek. Az adat kevés; mindegyik palatális toldalékú. Az MH. anyagában 1 + 47 az adatszám; az egyetlen veláris alak: *hidrogénjainak* (MH. 1999. jún. 18. 13).

A *szuterén* teszteredménye egybecseng a NymKk. és a RagSz. véleményével. A NymKsz. erősebb ingadozást sejtet, az OH. viszont csak a palatális változatot szerepelteti. A szövegtárban a 20. század második és utolsó negyedében tűnik fel két-két adat, mindegyik palatális toldalékkal. A hírlapi CD adatszám: 8 + 16.

A *Szalóniki* a NymKk. szerint veláris toldalékolású. Az egyetemisták ezzel erősen ellentétben álló teszteredményt produkáltak. Az ő megoldásukat támasztja alá az OH. állásfoglalása is. A korpuszban a városnév a 19. században egyszer bukkan fel, veláris raggal, *Salonikiban* formában (1854: Fényes Elek történeti-földrajzi leírásában). Az MTSz. szintén szórványos 20. századi adatai palatális toldalékolásúak. Elsősorban nem is ezek erősítik meg a teszteredményt, hanem az MH.-beli arány (9 + 66).

3.13. A tesztben nagy palatális többség, ezt a korpusz alátámasztja, egy kis kitéréssel. – Itt az *Ábel* esetéről van szó. A teszteredmény tökéletesen megfelel annak, hogy a NymKk. csak mellékvariánsként jelzi a név veláris toldalékolását, az OH. pedig még úgy sem. A korpuszban is azt láthatjuk, hogy ez a nem sok adat képviselte név következetesen palatális toldalékolású a 18. századtól a 20.-nak a végéig, beleértve a hírlapi CD-t is. Érdekes kivétel a 20. század első negyede a maga 21 + 3 adatával, azaz nagy veláris többségével. Ennek a magyarázata azonban nem más, mint Gárdonyi egyéni nyelvhasználat: az ő „*Ábel és Eszter*” című írása (1907) okozza a látszólagos diakrón kanyart.

A tesztbe az *Ábelé* és *Ábelék* szóalakokat azért vettem fel, mert kíváncsi voltam arra, helytálló-e a NymKk. véleménye, amely szerint az *Ábelék* toldalékolása ugyanolyan, mint az alapszavé (Elekfi 1985: 82). Az egyetemisták megoldásai az illeszkedés irányát illetően nem cáfolták a NymKk. állítását, az *é* magánhangzós relatív fő azonban jóval nagyobb teret engedett a mély toldalékoknak, mint az utolsó szótagjában *e*-s abszolút fő. A korpusz sem megerősítésül, sem cáfolatul nem szolgálhat, ugyanis a birtokjeles formának csak egy illeszkedő alakja van benne (*Ábelével*, 1936: Herczeg Ferenctől), az *Ábelék* pedig hiányzik belőle.

3.14. A tesztben nagy palatális fölény, a korpuszban kevés adat, diakrón hullámzással. – Ehhez a típushoz a *hokedli* és a *kolibri* tartozik.

A *hokedli* esetében a négy kézikönyv egységes véleménnyel erősebb ingadozásra mutat, mint a teszteredmény. Az MTSz. vallomása az adatok csekély száma miatt nem perdöntő, a hírlapi CD-é viszont határozottan a teszteredmény mellett szól. Az adatsor: 18.: – || 19.: – || 20/1.: 1 + 0 | 20/2.: – | 20/3.: 2 + 5 | 20/4.: 2 + 2 || MH.: 3 + 17.

A *kolibri* a NymKk. és a RagSz. szerint ingadozó toldalékolású, az előbbi ennek a megállapításával együtt a veláris irányt javasolja. Az OH. viszont csakis palatális toldalékolást jelez. Ezekhez képest a teszteredmény középutas megoldás. Az MTSz. csekély adatszámú diakrón sora egyik vélemény alátámasztására sem alkalmas, a hírlapi arány pedig a teszteredményre hasonlít: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: – | 19/3.: 1 + 0 | 19/4.: – || 20/1.: 1 + 3 | 20/2.: 0 + 1 | 20/3.: 1 + 0 | 20/4.: – || MH.: 5 + 16. (Talán nem felesleges hozzátenni, hogy az adatok közé intézménynévi is bekerültek.)

3.15. A teszben nagy palatális többség, a korpuszban a kiejtés miatt diakrón változás palatális irányba. – A *Heine* (*Heiné-*), *Mannheim* nevek toldalékolását erősen befolyásolja az ejtés-mód: a [hajné-]-féle kiejtés nagyon kedvez a veláris toldalékolásnak, a [manhajm]-féle egyenesen azt írja elő, míg a [hejné-] egyértelműen palatális toldalékolással jár, a [manhejm] pedig megengedi az ingadozást. Mindezt lényegében a NymKk. is jelzi, a *Heiné-* esetében a veláris megoldást mellékvariánsként feltüntetve. Az OH. csak a személynév ügyében nyilvánít véleményt, [hejne] kiejtést és palatális toldalékot (*Heinével*) megadva. A teszben mindkét szó palatális toldalékolási többsége 90% feletti.

Minden bizonnyal a kiejtési szokás megváltozása okozza, hogy a *Heiné-* a korpuszban a 19. század második és harmadik negyedében még csak veláris toldalékkal bukkan fel, a század végére azonban az eredmény kiegyenlítődik, a 20. században pedig már majdnem mindig palatális a végződés: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: 2 + 0 | 19/3.: 4 + 0 | 19/4.: 2 + 2 || 20/1.: 0 + 3 | 20/2.: 2 + 20 | 20/3.: 0 + 14 | 20/4.: – || MH.: 0 + 9

A *Mannheim* viselkedése a lényegét tekintve nagyjából ugyanilyen: 18.: 7 + 0 || 19/1.: 3 + 0 | 19/2.: – | 19/3.: 2 + 0 | 19/4.: 1 + 0 || 20/1.: – | 20/2.: – | 20/3.: 0 + 1 | 20/4.: 1 + 1 || MH.: 2 + 42. A 18. és a 19. században még csak veláris végzésekkel tűnik fel. A 20. századra nézve az MTSz.-beli gyér adatszám természetesen nem lehet bizonyítéka a fordulatnak, az MH.-beli arány viszont már az. (Hozzáteszem, hogy az adatsor a városnéviekén kívül személynévi képviselőket is tartalmaz.)

3.16. A teszben veláris többség, a korpuszban diakrón változás. – Az *Athén* toldalékolása a NymKk. és az OH. szerint veláris. A teszteredmény arra mutat, hogy mellékváltozatként a palatális is megemlíthető lett volna.

A korpuszbeli adatsor a következő: 0 + 1 || 19/1.: 1 + 0 | 19/2.: 0 + 2 | 19/3.: 0 + 5 | 19/4.: 1 + 20 || 20/1.: 2 + 6 | 20/2.: 3 + 13 | 20/3.: 11 + 5 | 20/4.: 22 + 4 || MH.: 431 + 57. – A 20. század közepéig tehát (a 19. század első negyedének apró kivételét nem számítva) a palatális toldalékolás volt többségben, néha jelentősen. A 20. század második felében viszont a veláris lett a domináns irány. A század végén a korpuszbeli veláris többség mind az MTSz., mind a hírlapi CD anyagában túl is tesz a kortárs teszteredményen. Mindehhez tehát valódi diakrón változási folyamat vezetett.

A NymKk. szerint az illeszkedésben az *athéni* származék viselkedése azonos az alapszaváéval (Elekfi 1985: 82). A teszteredmény fényesen igazolta ezt a megállapítást. A korpuszbeli adatsor nagyjából szintén megfelel a városnévnek, bár a 20. század utolsó negyede más képet mutat: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: 0 + 1 | 19/3.: – | 19/4.: 1 + 4 || 20/1.: – | 20/2.: 0 + 2 | 20/3.: – | 20/4.: 1 + 4 || MH.: 12 + 8.

3.17. A teszben veláris többség, a korpusz ellentmondása az MTSz. és az MH. között. – A *norvég* esetében a NymKsz. megállapítja a veláris toldalékok fölényét, a NymKk. kívánatosnak tartja azt, a RagSz. pedig a toldalék fajtájától teszi függővé (a tesztbeli példában az *-ul* változatot előtérbe helyezve). Az OH. egyszerűen ingadozást jelez. Mindennek a teszteredmény nem mond ellent.

Ellentmondás van viszont a korpuszon belül. Az MTSz. anyagában a szó csak a 20. században és néhány adattal jelentkezik, a kétféle toldalékolás egyensúlyban van. Az MH.-ban viszont hatalmas a veláris többség: 324 + 8 az adatszám. Úgy tűnik, az utóbbi arány kialakulásában nagy szerep jutott a toldalékhasználatnak. Míg a hírlapi CD-n a teszben is érintett *norvégül* : *norvégül* pár tagjai 4 + 1 adattal vannak jelen, a *norvégok* : *norvégok* adatszám 308 + 7.

3.18. A teszben palatális többség, ezt a korpusz részben igazolja. – A típus képviselői a *farmer* és a *Noémi*.

A *farmer* esetében a NymKsz. az ingadozás tényét megállapítva a veláris toldalékolást ajánlja, az OH. viszont csak a palatális tünneti fel. A teszteredménnyel itt a veláris toldalékolást mellékvariánsként szerepeltető NymKk. és RagSz. van összhangban.

Az MTSz. anyagából az illeszkedő formák a 19. század harmadik negyedétől mutathatók ki; kevés adattal és szinte mindig palatális többséggel. A 20. század végén érdekes ellentmondás tűnik elénk: az MTSz.-beli eredmény döntetlen (5 + 5), míg az MH.-beli, 80%-osnál nagyobb palatális dominancia (65 + 265) túltesz a teszteredményen.

A *Noémi* toldalékolását a NymKk. ingadozónak mondja, a veláris változatot tanácsolva. Az OH. viszont fővariánsként a palatális tünteti fel. A teszteredmény az utóbbival vág egybe. (Érdekes, hogy az egyetemista fiúk többsége viszont veláris ragot választott.)

A korpuszban nagyon kevés a példa: a 20. század második negyedétől jelentkeznek, és nagyjából egyensúlyban vannak.

Kíváncsi voltam, hogyan toldalékolta Jókai Mór ismert regényhősnőjének a nevét (1872: Az arany ember). Az író műveinek CD-jén (= Jókai, I. a forrásjegyzéket) 43 + 19 adatot találtam, tehát ő az esetek majdnem 70%-ában veláris végződést választott.

3.19. A teszben palatális többség, ennek a korpusz ellentmond. – A *férfi* szó viselkedése a hangrendi illeszkedésben különleges; ezt az 1. táblázatban is igyekeztem érzékeltetni. Közismert, hogy összetétellel keletkezett a *férj* és a *fi(ú)* elemekből (l. pl. TESz., EWUng.), így toldalékainak illeszkedési irányát eredetileg a veláris utótag szabta meg. A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint ez a megoldás bizonyos toldalékfajták használatakor mindmáig kizárólagos maradt: *férfiak*, *férfiás*, *férfiatlan*. Az összetétel elhomályosulásával azonban a birtokos személyjeles és a határozóragos formákban napjainkban is meglévő ingadozás kezdődött. Az elhomályosulás egyik bizonyítékaként a TESz. éppen a palatális illeszkedés fokozatos térhódítását említi. Ezt a tendenciát a NymKk. és a NymKsz. sem hallgatja el, de mindkettő a hagyományos mély toldalékolást ajánlja. A RagSz. is csak mellékváltozatként közöl palatális végződést, az OH. (meglepetésemre) még úgy sem. A tesztvizsgálatokat tekintve azonban a kézikönyvek, szótárak véleményét csak Laczkó Máriaé (1991: 239) erősítette meg, G. Varga Györgyi (1968: 244) viszont ezzel ellentétes eredményre jutott, ugyanígy Kontra Miklós és szerzőtársai (Kontra–Ringen–Stemberger 1989: 133), jómagam szintén. Érdemes még hozzátenni, hogy mind Kontraék szerzőhármasa, mind Laczkó kiemelte a kontextus szerepét. Mindezt az előző cikkemben így summáztam: „a *férfi* hangrendi viselkedése erősen függ a kontextus jellegétől és a toldalék fajtájától, sőt talán szociolingvisztikai tényezőktől is. Amennyire a tarka képből megállapítható, a nyelvhasználat inkább ellenkezik a nyelvvelő kiadványok ajánlásával, mintsem követné azt” (Horváth 1997b: 467).

Mivel itt a toldalékfajtanak kiemelt figyelem jár, a 3. táblázaton kívül itt is megemlítem, hogy az egyetemisták tesztjében a *férfinak/férfinék* kettősséget vizsgálva találtam egyszerű, nem nagy palatális többséget.

Ha a korpuszban az összes adat bevonásával, azaz a *férfiak*, *férfiás*, *férfiatlan* formákat is beszámítva vizsgálódunk, akkor mindvégig óriási a veláris fölény. Ehhez képest persze csökkenve, de szinte végig nagy marad a veláris formák többsége akkor is, ha a statisztikát (a birtokos személyjeles alakoktól is eltekintve) a határozóragos alakokra szűkítjük. Úgy vélem, elegendő az utóbbi, „*férfiRAG*” jelzésű adatsort bemutatnom: 18.: 43 + 1 || 19/1.: 25 + 0 | 19/2.: 73 + 3 | 19/3.: 51 + 2 | 19/4.: 34 + 1 || 20/1.: 97 + 19 | 20/2.: 122 + 59 | 20/3.: 138 + 18 | 20/4.: 169 + 16 || MH.: 1120 + 91. Ez elárulja, hogy a palatális toldalékolás a 20. század második negyedében feltűnően megszaporodott, jóllehet 32,60%-os részesedésével ekkor is kisebbségben maradt. A ragpárok diakrón statisztikáját külön-külön is elkészítettem, és ez megmutatta, hogy az említett időszakban egyes palatális változatok a veláris párjuk fölé is kerekedtek, nevezetesen a *-ből*, *-ről*, *-nél*, *-től*, *-hez* ragos formák. A teszben vizsgált ragpár palatális tagja is ekkor érte el a legjobb eredményt 18,84%-os részesedéssel, noha ezzel a *-nek* persze határozott kisebbségben maradt a *-nak* variánssal szemben.

Egyelőre nem tudom megmondani, mi lehetett az oka annak, hogy az említett periódusban a palatális formák használata viszonylag nagy teret nyert. Az viszont kétségtelen, hogy a korpusz képe mindenképpen erősen ellentmond a teszteredménynek. Lehetséges, hogy beszélt nyelvi szövegek vizsgálatával a tesztbelihez közelebbi eredményre jutnánk, de ez a feltevés természetesen ellenőrzésre vár. (Erre a gondolatra még cikkem végén visszatérek.)

3.20. A teszben erős ingadozás, ezt voltaképpen a korpusz sem cáfolja. – Négy szó kapott helyet ebben a csoportban: *szamojéd*, *pantomim*, *fotel*, *Ofotért*.

A *szamojéd* toldalékolását a NymKk., a RagSz. és az OH. is ingadozóként tünteti fel. A NymKk. a veláris megoldást ajánlja, míg a RagSz. érdekessége, hogy a melléknévi végzések közül a mélyeket, a főnéviek közül pedig a magasakat említi első helyen; tesztbenben a szó főnévként szerepelt.

A korpuszban kevés az adat ahhoz, hogy segítségükkel a *szamojéd* ügyében hiteles véleményt lehessen formálni. Leginkább mégis azt lehet mondani róluk, hogy az ingadozó toldalékolás mellett tanúskodnak. Említésre méltó kivétel a 20. század második negyedének adatszám (10 + 0), de ez jó-részt egy szerző egy művének (1937: Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk) köszönhető.

A *antomim* a NymKk. és a RagSz. szerint veláris toldalékot kap, a NymKsz. mellékváltozatként a palatális végződést is megengedi. Másként foglal állást az OH.: ingadozást jelezve és részint a toldalékfajták szempontjából is különbséget téve inkább valamelyest a palatális illeszkedést preferálja.

Tesztvizsgálatomban ez olyan eset volt, amelyben lényeges eltérést találtam a nemek nyelvhasználatában. Az erős ingadozásról tanúskodó összeredményben a kisebbik csoport, a fiúké volt az, amely a mérleg nyelvét a veláris megoldás felé billentette, a palatális toldalékot ugyanis csak 25%-uk alkalmazta.

A korpuszbeli adatsor részben hasonlít a teszteredményre, részben ellentmond neki: 18.: – || 19.: – || 20/1.: 0 + 1 | 20/2.: 0 + 3 | 20/3.: 4 + 6 | 20/4.: 3 + 2 || MH.: 12 + 24. – Meglepő, hogy a szó fonológiai felépítése alapján szabályos veláris toldalékolás az MTSz. anyagában csak a 20. század végén kerül többségbe, míg az MH. a budapesti bölcsészlányok megoldására emlékeztetően egyenesen a palatális végződést részesíti előnyben.

A *fotel* toldalékolását a NymKk. ingadozónak mondja. Ugyanezt teszi a veláris variáns ajánlásával a NymKsz., illetőleg a palatális változatot előtérbe helyezve az OH. A teszteredmény az utóbbi véleményt támogatja; az viszont, hogy a RagSz. szerint a veláris toldalékolás csak mellékváltozat, túlzásnak tűnik.

A korpusz két része ellentmondásban van egymással. Az MTSz. alapján diakrón fordulat tárul elénk a veláris toldalékolás irányába, az MH.-ban viszont a palatális végzések vannak többségben: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: – | 19/3.: 1 + 2 | 19/4.: – || 20/1.: 4 + 11 | 20/2.: 6 + 16 | 20/3.: 27 + 20 | 20/4.: 42 + 20 || MH.: 103 + 125.

Az *Ofotért* toldalékolása a NymKk. szerint ingadozik, nem is kívánja azt szabályozni. Az OH. szintén ingadozást jelez, az első helyre a palatális változatot téve. A teszteredmény összhangban van ezekkel a megoldásokkal, különösen az utóbbival.

Az MTSz. anyagában ennek a szónak nincs toldalékolt alakja. Az MH.-beli adatszám (2 + 5) nem idegen a teszteredménytől.

3.21. Illeszkedési hasadás, a korpuszban összességében erősebb a tesztbelinél. – Utolsó típusként a *honvéd* köznévi és a *Honvéd* egyesületnévi viszonyáról szövegek.

A *honvéd* toldalékolását a RagSz. csakis palatálisnak jelzi, a másik három könyv pedig palatális fő- és veláris mellékváriánszt tüntet fel. Ezzel szemben a *Honvéd* a NymKk. és az OH. szerint egyértelműen veláris toldalékolású, a NymKsz. palatális mellékváltozatot is szerepeltet. Ezek alapján a köznévi és a tulajdonnévi közötti illeszkedési hasadásról beszélhetünk. Erre a NymKk. és a NymKsz. találó magyarázatot ad: a tulajdonnévi összetett volta már elhomályosult, így egyszerűen magánhangzó-struktúrája alapján kapja a toldalékokat; a köznévi összetettsége még sokkal jobban érezhető, ezért természetes az utótag szerinti palatális illeszkedés. Ez a különbség a tesztmegoldásokban is szignifikánsan megmutatkozik, bár talán nem annyira élesen, mint azt feltételezhetnénk: a *honvéd* veláris toldalékolásának a gyakorisága majdnem eléri az 50%-ot (sőt az egyetemista lányok megoldásait tekintve valóban el is éri), a *Honvéd* esetében pedig a palatálisé meghaladja a 30%-ot. Lehetséges, hogy az adatközlők természetes nyelvhasználatuk nem egészen ilyen: a tesztmegoldás mint mesterséges szituáció, valamint a két szó együttes szereplése talán kedvezett a mellékváriánsoknak.

A *honvéd* a korpuszban a 19. század második negyedétől kezdve jelentkezik, mindig nagy palatális fölényvel, nemegyszer kizárólag ilyen toldalékolással. Számadatainak sora: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: 0 + 16 | 19/3.: 0 + 33 | 19/4.: 1 + 105 || 20/1.: 0 + 21 | 20/2.: 3 + 98 | 20/3.: 1 + 44 | 20/4.:

1 + 83 || MH.: 7 + 3758. – A legrégebbi és egy új, sajtónyelvi példa a veláris toldalékolásra: „A legénység auguszt. 11-ére hivatván be a városunk és megyénk *honvédjai* a Veszprémben állomásozó 71 és 72-ik honvéd zászlóaljához hűségesen be is vonultak, ki gyalog, ki kocsin, ki meg vasuton – kitől hogyan telett!” (1886: Győri Közlöny); „9 óraker hagyományos megemlékezést tartanak az Új köztemetőben, a 48-as *honvédok* nyughelyénél, a 6-os parcellánál” (MH. 1995. márc. 14. 6).

A *Honvéd* MTSz.-beli egyetlen példájának palatális (!) a ragja: „múlt szombat délután én is izgatottan hallgattam a meccsközvetítést, és az önkívületi állapotba esett, fanatizált és fanatizáló Szepesitől felcsigázva már abban a hitben leledzettem, hogy a világ sorsát hosszú időre az dönti majd el, sikerül-e a *Honvédek* a győztes gölt berúgni a Partizán kapujába” (1961: Kellér Dezső konferanszából; szinte halljuk jellegzetes hangját!). Az MH. viszont az adatok veláris túlsúlyával (278 + 12) messze felülmúlja a teszteredményt. Egy a szórványos ellenpéldák közül: „A Grasshoppers 1984-ben, a BEK 1. fordulójában 3–1, 1–2 eredményt hozó mérkőzésekkel a Bp. *Honvédet* ütötte el a továbbjutástól” (MH. 1995. nov. 22. 28).

Összességében tehát a korpuszban a köznévf és az egyesületnévf között élesebb az illeszkedési hasadás, mint az egyetemisták tesztmegoldásaiban.

4. A típusok szemléjét összegezve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakon belül a tesztszavakat általánosságban tekintve a korpuszban nincs látványos eltolódás a palatális irányba. Ilyenféle változás csak a *Heine* (*Heiné-*) és a *Mannheim* szavak viselkedésében történt a kiejtési szokás módosulásából adódóan. Néhány esetben pedig egyenesen a veláris irányba látható eltolódás: *konkrét*, *Athén*, részben ilyen a *folét* is.

A diakrón kép értékelésekor nem feledkezhetünk meg arról, hogy írott nyelvi korpuszról van szó. Könnyen lehet, hogy az új- és az újabb magyar kor (a periodizációhoz vö. Kiss 2003) beszélt nyelve ebből a szempontból az írottól nagyobb változáson ment át, például az *ë* visszaszorulásával összefüggésben (az *ë*-zés és a hangrendi illeszkedés kapcsolatához vö. pl.: Szabó 1912: 205–6, Szépe 1958: 110–1, Elekfi 1985: 80–2, Horváth 1997b: 472).

Természetesen az is lényeges, hogy a teszt és ezáltal a korpuszvizsgálat csak 50 szóra, szóalakra terjedt ki. A szakirodalomban felbukkanó példákat figyelembe véve 200-nál jóval több, a hangrendi illeszkedésben ingadozó elemmel bővíthetném a sort. (A tudtommal legterjedelmesebb, de szófajilag korlátozott lista lelőhelye: Papp 1975: 167.) Lehetséges, hogy a most mellőzött szavak között kisebb-nagyobb számban akadnának olyanok, amelyek vizsgálatával mégis fel lehetne fedezni valamilyen általánosabb változási tendenciát.

5. A tesztszavak korpuszbeli viselkedésének tanulmányozása után kiegészítésként megvizsgáltam még 8 más szót is: részint a szakirodalomban található állítások pontosságának ellenőrzésére, az ottani ellentmondások feloldására, részint pedig kíváncsiságból, érdekességképpen.

5.1. Nádasy Ádám és Siptár Péter fejezete (1994: 96–110) a *kordé* szót a veláris, a *kódex* lexémát pedig a palatális toldalékolás jellegzetes példájaként emlegeti. Abban biztos voltam, hogy tendenciaként ezek az állítások igazak, a kivételtelenségben azonban kételkedtem, különösen az utóbbi esetben. Kíváncsi lettem a vizsgálataimban többször idézett kézikönyvek, szótárak véleményére, a korpusz adataira pedig még inkább.

A *kordé* ügyében a kételyem nem nyert megerősítést. A RagSz. és az OH. egyértelműen jelzi a veláris toldalékolást, és közvetve ugyanez derül ki a NymKk. és a NymKsz. szócikkből is. A korpuszban a szó 1860-tól jelentkezik, végig kizárólag veláris toldalékokkal.

A *kódex* esetében viszont indokoltnak bizonyult a kételkedés. A RagSz. és az OH. csak palatális toldalékolást jelez, a NymKk. azonban a veláris mellékváriánst is feltünteti. A korpuszban a 19. század második negyedétől jelentkező adatok majdnem mind veláris toldalékúak. Egyetlen ellenpélda akad, de az a metanyelvisége és egy sajátos tévhit képviselője miatt különösen érdekes, ezért bővebb szöveggörnyezettel idézem: „Egyik legősibb sajtósága nyelvünknek a magánhangzó-illeszkedés.

Ez a szabályosság fejlesztette ki a kétalakú ragokat és képzőket is: -ban, -ben; -ság, -ség. Ragok és képzők esetében az illeszkedés mindig előreható volt: az alapszó magánhangzója, többtagú szavaknál az első magánhangzó, szabta meg a rag vagy képző magánhangzójának minőségét. Mintha ez a magánhangzóösszhang is felbomlóban volna. Olyan jövevényszavak esetében, amelyekben egynél több, nem-illeszkedett magánhangzó van, a bizonytalanná vált nyelvérzék már tétovázik. Egyetemi hallgatóknál figyeltem meg, hogy váltogatva, hol azt mondják *kódexban*, hol pedig azt, hogy *kódexben* – és az utóbbi a gyakoribb” (1937: Bóka Lászlótól a Szép Szó folyóiratból).

5.2. A Nádasdy–Siptár szerzőpáros szerint (1994: 96–109) az első szótagban veláris magánhangzót, a másodikban pedig *e*-t tartalmazó szavaknak van egy olyan, kicsiny, zárt csoportja, amelynek a tagjai ingadozás nélkül veláris végződést kapnak. E csoport képviselőiként emlegetik a *haver* és a *maszek* szavakat. Ezt olvasva a veláris többségben nem is kételkedtem, az ingadozás hiányában azonban igen.

A *haver* viselkedését illetően a szerzőpáros véleményével csak az OH. megoldása vág egybe. A NymKk. palatális mellékváltozatot is feltüntet, a NymKsz. és a RagSz. pedig ingadozást jelez (igaz, az utóbbi a veláris megoldást preferálva).

A korpuszban a szó a 20. század második negyedétől adatolható. Egy ideig csak veláris toldalékokkal találkozhatunk, a század végén azonban mind az MTSz., mind az MH. anyagában vannak szórványos ellenpéldák. Egyet-egyét idézek közülük: „Vajon minek érezte-képzelte magát ez a furcsa nevű trieszti, keresztneve szerint olasz – Ettore –, vezetékneve szerint bajor (?) – Schmitz –, akit szerencsésen azután út el a kocsi (1928-ban), miután (*haver*), Joyce nyomatékos segítségével, közbenjárásával) már elindult a világhírnév útján?!” (1980: Bodor Páltól); „A formaruhás izompacsiirta persze lehetett áruhás barom, szabadidejében bankrabló, mondjuk az a rendész, aki *haverjével* megpróbálta most kirabolni a piliscsabai kasszát, de egy-két bátor hölgy kést rántott, sikoltott, s ettől mindketten hanyatt-homlok elmenekültek” (MH. 1996. szept. 24. 7).

A *maszek* az OH. szerint veláris toldalékolású. A NymKk. ebben a szócikkben egyenrangú ingadozást jelez, a magánhangzó-illeszkedési szócikkben viszont kiemeli a veláris változat fölényét (Elekfi 1985: 82). Számomra meglepő, hogy a RagSz. az ingadozást a palatális változatot előrehe-lyezve jelzi; az viszont természetes, hogy a *maszekol* származék képzője veláris magánhangzójú.

A korpuszban a *maszek* a 20. század harmadik negyedétől van jelen, szinte mindig veláris toldalékkal. Az egyetlen kivétel: „Szeretem, amikor *maszekben* bejárnak ide” (1963: Fehér Klárától).

5.3. A *honvéd* : *Honvéd* párral kapcsolatban szó esett már az összetétel elhomályosulásának és az illeszkedésnek az összefüggéséről. Úgy gondoltam, a *húsvét* és a *holmi* is megérdemli a korpuszvizsgálatot.

A *húsvét* a RagSz., a NymKsz. és az OH. szerint csakis veláris toldalékolású, a NymKk. is csupán mellékváltozatként közli a palatális végződést. Ez az összetétel elhomályosulására vall.

A korpusz pedig megmutatja, hogy ez nem a közelmúlt fejleménye. A 18. századtól kezdve mindvégig szinte mindig veláris toldalékok bukkannak elénk. Az egyetlen ellenpélda a 19. század elejéről való: „*Husvéthen*, mint praceptor Debreczenben maradtam és innepre ki nem mentem” (1812 e.: Keresztesi József közéleti krónikájából).

A *holmi* toldalékolása a NymKk., a RagSz. és az OH. szerint is mindig veláris. Úgy vélem, az átlagos anyanyelvi beszélő kevésbé látja meg benne az etimológiája szerint összetett szót (*hol* + *mi*²; l. pl. TESz., EWUng.), mint a *honvéd* vagy a *húsvét* esetében, vagyis az elhomályosulás teljesebb, mint am azokban.

A diakrón kép viszont itt fordulatról tanúskodik: 18.: 1 + 13 || 19/1.: 3 + 10 | 19/2.: 7 + 12 | 19/3.: 20 + 6 | 19/4.: 23 + 1 || 20/1.: 79 + 0 | 20/2.: 138 + 0 | 20/3.: 121 + 0 | 20/4.: 79 + 0 || MH.: 285 + 0. – A 19. század derekáiig (ha egyre csökkenő mértékben is) még az utótaghoz igazodó palatális toldalékolás a domináns, tehát a szó összetett volta még eleven volt a beszélők tudatában, bár az elhomályosulási folyamat már megkezdődött. A század második felében még mindig találko-zunk palatális toldalékokkal, de már kisebbségben vannak, a 20. századra pedig eltűnnek. – Egy-

egy példa a 18. századból, a 19. század második negyedéből és a végéről: „A’ Düsseldorfiaknál senki sem félt jobban az ellenségnek által jöveteléftl, úgyhogy mind a’ kórmányfzék, mint a’ Válfzító Fejedelem kalzfzája és bútorjai, mind az ott lévő gárnizoknak *holmije* bellyebb vitetet” (1795: a Magyar Kurírból); „A’ director *holminket* darabonként kirakatá ’s irnokával feljegyzeté” (1838: Gegő Elek moldvai útleírásából); „Az utasok mindenike *holmiei* után lát, le- és fölszalad, búcsuzik az ismerősöktől” (1881: Madarász József emlékirataiból). (Megjegyzem itt még azt, hogy az adatok között folyóiratnéviek is szerepelnek.)

5.4. Végül következzen két szépirodalmi csemege.

Csokonai Vitéz Mihály jól ismert versében így szólítja meg a tájat: „Zordon erdők, durva bérczek, *szirtok!* Harsogjátok jajjaim!” (1802: A tihanyi ekhóhoz). Amikor kisgyerekként először hallottam a költeményt, a kiemelt szóalakot a magam számára népetimológiával *szirtfokra* módosítottam. Egyszerűen el sem tudtam képzelni, hogy a *szirt* veláris toldalékolású lehet. Pedig eredetileg az 1. táblázatban antiharmonikusnak nevezett típushoz tartozott (l. pl. TESz.). (Az antiharmonikus típusal és a magyarbeli *ç* hanggal kapcsolatban most csupán – állásfoglalás nélkül – utalni szeretnék Kis Tamás 2005-ben megjelent tanulmányára, valamint vele összefüggésben Siptár Péter 2008-as, publikálatlan előadására.)

Mind a RagSz., mind az OH. palatális toldalékolást jelez, persze az ezredfordulóra nézve. A korpuszbéli diakrón kép azonban más: 18.: 9 + 6 || 19/1.: 11 + 47 | 19/2.: 6 + 50 | 19/3.: 0 + 37 | 19/4.: 0 + 14 || 20/1.: 2 + 35 | 20/2.: 0 + 39 | 20/3.: 0 + 32 | 20/4.: 0 + 23 || MH.: 0 + 11. (Az adatsor nem tartalmazza a *Szirtes* tulajdonneveket, hiszen azok az alapszónak nem engednek szabad, változtatható toldalékolást.) – A 18. században még veláris a többség, az antiharmonikuság azonban már akkor sem érvényesül tisztán. A 19. században fordulat következik be a palatális toldalékok javára. A század közepétől a veláris alakok eltűnnek. A 20. század elején már voltaképpen csak látszólagosan, idézetekben bukkannak fel.

G. B. Shaw Mészöly Dezső fordította drámájában Pickering ezredes azzal vívta ki Higgins professzor tiszteletét, hogy megírta a „Tanuljunk könnyen, gyorsan *szanszkritül*” című könyvet (Shaw/Mészöly 17). A drámafordítás nyomán ez a szóalak vált híressé. De vajon milyen a *szanszkrit* toldalékolása a kézikönyvekben és a korpuszban?

A NymKk. és a RagSz. szerint veláris, sőt a NymKk. a szó magánhangzó-struktúrájára és nem összetett voltára tekintettel ki is emeli a *szanszkritül* forma szabálytalanságát (Elekfi 1985: 79). A NymKsz. mellékváltozatként megengedi a palatális toldalék használatát, az OH. pedig ingadozást jelez.

A korpuszban kevés az adat: 18.: – || 19/1.: – | 19/2.: 1 + 0 | 19/3.: 1 + 0 | 19/4.: 2 + 0 || 20/1.: 1 + 0 | 20/2.: 3 + 1 | 20/3.: 2 + 0 | 20/4.: – || MH.: 4 + 3. – A toldalék láthatólag inkább veláris, de mind az MTSz., mind az MH. anyagából idézhetek példát az ellenkezőjére: „A nyelvtudomány kapujában eddig egy öreg anyóka gubbasztott besüppedt szájjal és előreugró fogazattal, ükanyja az indogermán nyelveknek, aki a Vedák nyelvét motyogta, a *szanszkritet*, melynek korát a tudomány körülbelül ötezer évre tette, mint a biblia az ember és a világ korát” (1933: Kosztolányi Dezsőnek „A tíz legszebb szó” című írásából); „Cambridge-ben *szanszkritül* is tanultam, de azt nem beszélem” (MH. 1995. dec. 16. 12).

6. Tesztvizsgálat vagy korpuszvizsgálat? Elemzésemmel erre a kérdésre is kerestem a feleletet. Szívem szerint az utóbbira voksolnék, de az, hogy a korpuszban nemegyszer csekély az adatszám, nyilvánvalóvá teszi a tesztvizsgálat előnyeit is. – Itt szeretném megjegyezni, hogy kéziratom leadása után kísérletet tettem arra, hogy a hangrendi illeszkedés kutatásába a BEA spontánbeszéd-adatbázis (vö. Gósy 2008) segítségével a **beszélt nyelvet** is bevonjam. A próbafelmérés azonban arról győzött meg, hogy ezen a téren a célzott tesztvizsgálat minden bizonnyal eredményesebb lehetne a korpuszvizsgálatnál, ugyanis tíz adatközlő (és a felvételeket készítő) mintegy 350 percnyi hanganyagában mindössze 18 olyan adatot találtam, amely a történeti vizsgálatomhoz hasonlóan értékelhető

lett volna. (Itt szeretném megköszönni Gósy Máriának és Gyarmathy Dorottyának az adatbázis használatának engedélyezését, illetőleg a felvételek kiválasztásával nyújtott segítséget.)

Mostani történeti korpuszvizsgálatomat kísérletnek szántam. Természetesen szükség volna arra, hogy sokkal több szóra terjedjen ki. A Magyar nemzeti szövegtár (<http://corpus.nyud.hu/mnsz/>) áttekintése szintén haszonnal járhatna.

KORPUSZ, FORRÁSOK

- Jókai = Jókai Mór: *Összes művei. CD*. Unikornis Kiadó–Arcanum Abatbázis Kft., Budapest, 2001.
 MH. = *Magyar Hírlap* [1994–2000]. *CD*. Magyar Hírlap Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 2002.
 MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*. <http://www.nyud.hu/hhc>
 Shaw/Mészöly = G. Bernard Shaw: Pygmalion. Ford.: Mészöly Dezső. In: G. Bernard Shaw: *Három színdarab*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971, 5–126.

SZAKIRODALOM

- Deme László 1954. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Nyelvművelő Csoportjának levelesládájából. *Magyar Nyelvőr* 78: 449.
 Deme László 1961. Magánhangzóink egymásra hatása. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 94–8.
 Elekfi László 1985. Magánhangzó-illeszkedés. In: *NymKk. II.*, 77–83.
 EWUng. = Benkő, Loránd (Hg.) 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Gósy Mária 1992. Magánhangzó-harmónia a gyermeknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 116: 424–36.
 Gósy Mária 2008. Magyar spontánbeszéd-adatbázis – BEA. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás 2008. Szószínű beszéd tudomány*. MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest, 194–207.
 Horváth László 1997a. Vegyes hangrendű keresztnévek toldalékolásának vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 121: 139–57.
 Horváth László 1997b. Hangrendi illeszkedés: nyelvművelés és nyelvhasználat. *Magyar Nyelv* 93: 457–73.
 Horváth László 1998. Illeszkedési vizsgálat szembesítéssel. *Magyar Nyelv* 94: 343–51.
 Kis Tamás 2005. A veláris *ʒ* a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 43: 5–26.
 Kiss Jenő 2003. A magyar nyelvtörténet korszakai. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 16–8.
 Kontra, Miklós–Ringen, Catherine O. 1986. Hungarian vowel harmony: the evidence from loanwords. *Ural-Altaische Jahrbücher* 58: 1–14.
 Kontra Miklós–Ringen, Catherine O.–Stemberger, Joseph P. 1989. Kontextushatás a magyar magánhangzó-harmóniában. *Nyelvtudományi Közlemények* 90: 128–42.
 Laczkó Mária 1991. Az előrejelezhetőség kérdése a toldalék illeszkedésében. *Magyar Nyelvőr* 115: 237–41.
 Nádasy Ádám–Siptár Péter 1994. A magánhangzó-harmónia. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 94–152.
 Nszt. = Itzés Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára I–II*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
 NymKk. = Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. L. Elekfi 1985., ill. passim.
 NymKsz. = Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézikönyv*. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 358–9 és passim.
 NymKsz.² = Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézikönyv*. Második, javított és bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 349–50 és passim.
 OH. = Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
 Papp Ferenc 1975. *A magyar főnév paradigmatis rendszere. (Leírás és automatikus szintézis.)* Akadémiai Kiadó, Budapest.
 RagSz. = Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

- Siptár Péter 2008. *Híd*-típusú meglepetések. Előadás. MTA Nyelvtudományi Intézet, 2008. szeptember 9.
- Szabó Sándor 1912. A vegyeshangúság. *Magyar Nyelvőr* 41: 201–8.
- Szépe György 1958. Vegyes magánhangzójú szavaink illeszkedésének kérdéséhez. In: Benkő Loránd (szerk.): *Magyar hangtani dolgozatok. Tanulmánygyűjtemény.* = *Nyelvtudományi Értekezések 17. sz.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 105–29.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- G. Varga Györgyi 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben = Nyelvészeti Tanulmányok 10.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth László
tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Horváth, László

A historical corpus study of Hungarian vowel harmony

This paper offers a counter-proof and complementation of Horváth (1997). In that paper, the author conducted a questionnaire study on variation in palatal vs. velar harmony on a 50-word sample, with the participation of university students as subjects. This time, he studies the behaviour of the same 50 words in a corpus of texts written between 1772 and 2000. He compares the corpus results with the former test results, as well as with claims made in a few handbooks and dictionaries. Obviously, he was especially interested in whether a diachronic change can be observed in the harmonic suffixation of certain words or with respect to the whole of the word material studied. He extended the scope of his historical corpus study to the validation of claims made in the relevant literature and the resolution of certain inconsistencies found there, as well as to some additional words that had not figured in his earlier study but whose behaviour might be of interest. In further research, he plans to involve a corpus of spontaneous speech, too.

Keywords: historical corpus, vowel harmony, neutral vowels, variable suffixation, diachronic change